

ფრიდრიხ ჰაიეკი

გზა ბატონყმოებისკენ

ტექსტი და დოკუმენტები

საბოლოო გამოცემა

საქართველოს უნივერსიტეტის
გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა

ფ.ა. შაიყის ნაშრომთა კრებული

ტომი II

გზა ბატონყმობისკენ

ტექსტი და დოკუმენტები

საბოლოო გამოცემა

რედაქტორი: ბრიუს კოლდუელი

ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ნაშრომთა კრებულის გეგმა:

რედაქტირებულია ბრიუს ქოლდუელის მიერ

ტომი I	საბედისწერო თავდაჯერებულობა: სოციალიზმის შეცდომები (1988)
ტომი II	გზა ბატონყმობისკენ: ტექსტი და დოკუმენტები
ტომი III	ეკონომიკური აზროვნების ტენდენცია: ესეები პოლიტიკური ეკონომისტებისა და ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (1991)
ტომი IV	ლიბერალიზმის ბედი და ავსტრიული სკოლა: ესეები ავსტრიულ ეკონომიკურ სკოლასა და თავისუფლების იდეალზე (1992)
ტომი V	კარგი ფული, ნაწილი I: ახალი სამყარო (1999)
ტომი VI	კარგი ფული, ნაწილი II: სტანდარტი (1999)
ტომი VII	ეკონომიკური ციკლები, ნაწილი I
ტომი VIII	ეკონომიკური ციკლები, ნაწილი II
ტომი IX	კეინზის და კემბრიჯის წინააღმდეგ: ესეები და მიმოწერა (1995)
ტომი X	სოციალიზმი და ომი: ესეები, დოკუმენტები, რეცენზიები (1997)
ტომი XI	კაპიტალი და პროცენტი
ტომი XII	კაპიტალის წმინდა თეორია
ტომი XIII	გონების ბოროტად გამოყენების შესახებ
ტომი XIV	სენსორული წესრიგი და სხვა ესეები
ტომი XV	ბაზარი და სხვა წესრიგები
ტომი XVI	ჯონ სტიუარტ მილი და ჰარიეტ ტეილორი
ტომი XVII	თავისუფლების კონსტიტუცია
ტომი XVIII	ესეები თავისუფლებაზე
ტომი XIX	კანონი, კანონმდებლობა და თავისუფლება
დანართი	ჰაიეკი ჰაიეკზე: ავტობიოგრაფიული დიალოგი (1994)

გეგმა პირობითია. ცალკეული წიგნების სათაურებში შეიძლება მცირე ცვლილებები მოხდეს და რამდენიმე ტომი დაემატოს

ფრიდრიხ ჰაიეკი – გზა ბატონყმობისკენ

ბრიუს კოლდუელი არის ჯო როზენტალის სახელობის გამოჩენილი პროფესორი ჩრდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტზე, გრინსბოროში. მის ნაშრომებს შორისაა „პოზიტივიზმს მიღმა: ეკონომიკური მეთოდოლოგია მეოცე საუკუნეში“ და ჩიკაგოს უნივერსიტეტის მიერ გამოცემული „ჰაიეკის გამოწვევა: ფ. ა. ჰაიეკის ინტელექტუალური ბიოგრაფია“. იგი ეკონომიკის ისტორიის საზოგადოების ყოფილი პრეზიდენტია.

ყველა უფლება დაცულია. დაუშვებელია წინამდებარე გამოცემის რომელიმე ნაწილის გამოქვეყნება, თარგმნა, ხელახალი პუბლიკაცია ან გადაცემა ნებისმიერი ფორმით თუ საშუალებით, ელექტრონულად (CD-Rom, ინტერნეტი, ა.შ.), მექანიკურად, მათ შორის, ასლის გადაღების, ჩაწერის, ინფორმაციის შენახვის თუ ამოღების ნებისმიერი სისტემის მეშვეობით, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობის წინასწარი წერილობითი თანხმობის გარეშე.

მეცნიერული რედაქტორი:

ალექსანდრე რაქვიაშვილი

რედაქტორი:

მარინა ჟღენტი

კომპიუტერული უზრუნველყოფა:

ნინო სუარიძე

თარგმანი:

მანანა ბოსტოლანაშვილი

მანანა მათიაშვილი

ანინა ტეფნაძე

ინოლა შულღიაშვილი

საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა © 2026

საქართველოს უნივერსიტეტი

კოსტავას 77ა

თბილისი, საქართველო 0171

2 55 22 22

info@ug.edu.ge; ug@ug.edu.ge

ISBN: 978-9941-9915-1-6

ფ. ა. ჰაიეკის ნაშრომთა კრებული

დამფუძნებელი რედაქტორი: უ. უ. ბარტლი III

მთავარი რედაქტორი: ბრიუს კოლდუელი

გამოცემულია შემდეგი ორგანიზაციების მხარდაჭერით:
ჰუვერის ინსტიტუტი ომის, რევოლუციისა და მშვიდობის შესახებ,
სტენფორდის უნივერსიტეტი
ერჰარტის ფონდი
პიერ ი. და ენიდ გუდრიჩის ფონდი
მორისის ფონდი
ლითლ როქი

სარჩევი

რედაქტორის წინასიტყვაობა	9
რედაქტორის შესავალი	12

გზა ბატონყმობისკენ

პირველი გამოცემების წინასიტყვაობა	59
1956 წლის ამერიკული გამოცემის წინასიტყვაობა	61
1976 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა	79
შესავალი	83
თავი I მიტოვებული გზა	92
თავი II დიდი უტოპია	106
თავი III ინდივიდუალიზმი და კოლექტივიზმი	115
თავი IV დაგეგმარების „გარდაუვალობა“	125
თავი V დაგეგმარება და დემოკრატია	137

თავი VI დაგეგმარება და კანონის უზენაესობა	152
თავი VII ეკონომიკური კონტროლი და ტოტალიტარიზმი	168
თავი VIII ვინ, ვის?	180
თავი IX უსაფრთხოება და თავისუფლება	197
თავი X რატომ ეძევიან სათავეში ყველაზე ცუდები	210
თავი XI ჭეშმარიტების დასასრული	229
თავი XII ნაციზმის სოციალისტური ფესვები	242
თავი XIII ტოტალიტარისტები ჩვენ შორის	259
თავი XIV მატერიალური გარემოებები და სამიზნე იდეალები	282
თავი XV საერთაშორისო წესრიგის პერსპექტივები	298
თავი XVI დასკვნა	316
ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა	318
დანართი: წიგნთან დაკავშირებული დოკუმენტები	321
სამადლობელი	352

რედაქტორის წინასიტყვაობა

ფ. ა. ჰაიეკის ნაშრომთა კრებული დაიწყო ჰაიეკის მიერ დაწერილი უკანასკნელი წიგნით, *დამლუპველი თავდავიწყება: სოციალიზმის შეცდომები*, რომელიც 1988 წელს გამოქვეყნდა და ასევე ამ სერიის ნომრით პირველი ტომი იყო. სერიის დამფუძნებელ მთავარ რედაქტორს, ფილოსოფოს უილიამ უ. ბარტლის, თავდაპირველად, 22-ტომიანი სერიის გამოშვება ჰქონდა დაგეგმილი. ყოველ შემთხვევაში, ასე დაწერა მან დამლუპველ თავდავიწყებაში, სერიის აღწერისას. თუმცა, იქვე, ბარტლიმ ბრძნულად აღნიშნა, რომ „ეს წინასწარი გეგმაა“. ამ ეტაპზე განზრახულია, რომ ნაშრომთა კრებული 19 ტომს მოიცავდეს, თუმცა დამფუძნებელი რედაქტორის დათქმაც ძალაშია.

1988 წლის შემდეგ ბევრი რამ მოხდა. 1991 წ. ბარტლის რედაქტორობით კიდევ ერთი ტომი გამოიცა, მაგრამ ეს მისი გარდაცვალების შემდგომ განხორციელდა — ბარტლი 1990 წლის თებერვალში კიბომ შეიწირა. ამის შემდეგ მთავარი რედაქტორის თანამდებობა მალევე დაიკავა სტივენ კრესგმა და მისი ხელმძღვანელობით კიდევ 5 ტომი გამოიცა. სერიის ტომები თანმიმდევრულად არ გამოიცემა: ამჟამად 1-ლი, მე-3, მე-4, მე-5, მე-6, მე-9 და მე-10 ტომებია გამოქვეყნებული.

2002 წლის გაზაფხულზე სტივენ კრესგმა მთავარი რედაქტორობა შემომთავაზა. მე დავინტერესდი და მას მერე, რაც ჰაიეკის ოჯახის, ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობისა და გამომცემლობის *Routledge* წარმომადგენლებმა თანხმობა განაცხადეს, მუშაობას შევუდექი. თითქმის მთელი პირველი წელი მოვანდომე კალიფორნიისა და ჩრდილოეთ კაროლინიდან გადმოცემული სარედაქტორო მასალების მიღებას, ტომების შეკვეთაზე ფიქრს, ტომების იმჟამინდელ და სავარაუდო რედაქტორებთან ურთიერთობების დამყარებასა და პროექტის დასაფინანსებელი გზების მოძიებას.

გზა ბატონყმობისკენ: ტექსტი და დოკუმენტები – საბოლოო გამოცემა არის პირველი ტომი, რომელსაც ახალი მთავარი რედაქტორი ეყოლება. დანარჩენებზე უახლოეს მომავალში გამოიცემა. პროექტის დასრულების გზაზე საკმაოდ სტაბილურ პროგრესს ველოდები მომდევნო რამდენიმე წლის განმავლობაში.

პირველ ტომში უილიამ ბარტლიმ მოკლედ გადმოსცა ამ სერიის სარედაქტორო პოლიტიკა: „მომავალი ტომების ტექსტები გამოიცემა შემოწმებული, შესწორებული და ანოტირებული ფორმით“, ხოლო „ოდნავ განსხვავებულად ან სხვადასხვა ენაზე არსებული ესეები გამოიცემა ყოველთვის ინგლისურ ენაზე ან ინგლისურად თარგმნილი და მათი ყველაზე სრული და დასრულებული

ფორმით, თუკი იმ დროისთვის რომელიმე ვარიანტს ექნება თეორიული ან ისტორიული მნიშვნელობა.“ ეს პოლიტიკა დაცული იქნება წინამდებარე და მომავალ ტომებშიც.

წიგნისთვის გზა *ბატონყმობისკენ* მიღებულ იქნა შემდგომი სარედაქციო გადაწყვეტილებები. ბრიტანული გამოცემა გამოვიდა 1944 წლის მარტში, ამერიკული კი იმავე წლის სექტემბერში. ამერიკული გამოცემის ტექსტი შეცვლილია, რათა სიტყვები, როგორც არის, მაგალითად, „ეს ქვეყანა“ ჩანაცვლებულიყო „ინგლისით“. იმის გამო, რომ ამერიკული გამოცემა შედარებით უფრო გასაგებია (ანუ, არ გულისხმობს, რომ მკითხველმა იცის, რომ „ეს ქვეყანა“ ეხება ინგლისს), ის შეიჩინა ამ გამოცემისთვის. შესაბამისად, წიგნში ყველგან „ამერიკული ინგლისური“ გამოიყენება – ამ თვალსაზრისით, ეს ტომი განსხვავდება ამ სერიის სხვა წიგნებისგან, რომლებიც ძირითადად „ბრიტანული ინგლისურით“ არის დაწერილი. ტიპოგრაფიული შეცდომები შესწორებულია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ჰაიეკს ციტირება აქვს არასწორად გაკეთებული. ასეთი შეცდომები შესწორებულია შესაბამისი კომენტარის მითითებით. წიგნში ჰაიეკი ხშირად ციტირებს სხვა ავტორებს და მისი ციტატები ყოველთვის არ ემთხვევა ორიგინალს. თუმცა სათანადო დაზუსტება ან კომენტარი კეთდებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მის მიერ არასწორ ციტირებას შეიძლებოდა გავლენა მოეხდინა მთელი პასაჟის მნიშვნელობაზე; ნებისმიერ შემთხვევაში, ჰაიეკის თავდაპირველი ტექსტიც შენარჩუნებულია.

კრებულის თითოეული ტომი უნდა ყოფილიყო ჰაიეკის ნაშრომის ყველაზე ზუსტი ვარიანტი. ამრიგად, როდესაც ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობამ შემოგვთავაზა, ქვესათაურად საბოლოო გამოცემა დაგვემატებინა, თავდაპირველად, წინააღმდეგობა გავუწიე, რადგან ვფიქრობდი, რომ მიზანშეწონილი არ იქნებოდა ამ ტომის დანარჩენებისგან გამოყოფა. გზა *ბატონყმობისკენ* უნიკალურია იმ გაგებით, რომ ის ჰაიეკის ერთადერთი ნაშრომია, რომელიც მრავალჯერ გამოიცა: თავდაპირველი ვარიანტი 1944 წელს გამოვიდა, 1956 წლის ვერსიისთვის ჰაიეკმა წინასიტყვაობა დაწერა, 1976 წლის გამოცემას ახალი შესავალი დაემატა, ხოლო 1994 წელს – პირველი გამოცემის 50-ე წლისთავისთვის – კიდევ ერთი შესავალი მილტონ ფრიდმანმა დაწერა. საბოლოოდ, სერიას აღნიშნული ქვესათაური დაემატა და, ვიმედოვნებ, ნაშრომთა კრებულს ყოველთვის მიიჩნევენ საბოლოო გამოცემად. თუმცა, ისტორიის გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ ის შეიძლება უკანასკნელი მაინც არ იყოს.

ბევრი ადამიანი მეხმარებოდა მთავარი რედაქტორის საქმიანობის დაწყებისას. განსაკუთრებულ ვალში ვარ ქალაქ ლითონ როკში დაარსებული

მორისის ფონდის წარმომადგენელ ქალბატონ დოროთი მორისთან, რომელმაც მომცა პროექტის დამატებითი დაფინანსების მოძიების დასაწყებად საჭირო თანხა. როგორც ამ სერიის წინა ტომების წინასიტყვაობებშია დაფიქსირებული, დოროთის მეუღლეს, უოლტერ მორისს, დიდი წვლილი მიუძღვის ნაშრომთა კრებულის პროექტის შექმნაში, და „მორისის ფონდი“ განუწყვეტლად აფინანსებდა მას მრავალი წლის განმავლობაში. თავდაპირველად პროექტის ფინანსურ მხარდაჭერას ვეძებდი ლონდონში, „მონ პელერინის“ შეხვედრებზე 2002 წლის ოქტომბერში, როგორც ეს ჯონ ბლანდელმა, ეკონომიკურ საქმეთა ინსტიტუტიდან, მირჩია და თავადაც დამეხმარა სტიპენდიის მოძიებაში შეხვედრებზე დასწრების ხარჯების დასაფარად. შეხვედრამ საბოლოოდ მიმიყვანა დევიდ კენედისთან და ინგრიდ გრეგთან „ერჰარდის ფონდიდან“, ემილიო პაჩეკოსთან „თავისუფლების ფონდიდან“ და „პიერ ფ.-სა და ენიდ გულრიჩის ფონდში“. ამ ორგანიზაციებმა უდიდესი წვლილი შეიტანეს პროექტის მხარდაჭერის უზრუნველყოფაში. და ბოლოს, მეორე რედაქტორობიდან მთავარ რედაქტორობამდე გადასვლის ძალიან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში და შემდეგაც სტივენ კრესკი იყო ჩემი მრჩეველი, მენტორი და მეგობარი. ყველა ზემოხსენებულ ადამიანს გულწრფელ მადლობას ვუხდით.

ასევე მინდა მადლობა გადავუხადო ქვემოთ მოხსენიებულ ადამიანებსა და ორგანიზაციებს, რომელთაც წერილებიდან მასალებისა და ციტატების გადაბეჭდვის ნებართვა მოგვცეს: მისტერ ფრენკ ბ. ნაიტს ფრენკ ნაიტის რეცენზიის გადაბეჭდვის ნებართვისთვის; დოქტორ თომას მარშაკს იაკობ მარშაკის რეცენზიის გადაბეჭდვისთვის; მისტერ დევიდ მიქაელისს 1943 წ. 25 სექტემბერს ფრიც მახლუპისთვის ორდვი ტიდის მიერ მიწერილი წერილიდან ციტირების ნებართვისთვის; და „ჰუვერის ომის, რევოლუციისა და მშვიდობის ინსტიტუტს“ ჰუვერის ინსტიტუტის არქივში დაცული მასალების ციტირების ნებართვისთვის.

ბოლოს, თუმცა არანაკლები მნიშვნელობით, მინდა მადლიერება გამოვხატო ემილი უილკოქსისა და ჯეისონ შენკერის მიმართ ხელნაწერის მომზადებისას გაწეული დახმარებისთვის.

ბრიუს კოლდუელი,
გრინსბორო, ჩრდ. კაროლინა

რედაქტორის შესავალი

გზა ბატონყმობისკენ ფ. ა. ჰაიეკის ყველაზე ცნობილი, მაგრამ არახელსაყრელ პირობებში შექმნილი წიგნია. ის 1930-იანი წლების დასაწყისში ლონდონის ეკონომიკის სკოლის დირექტორისთვის, სერ უილიამ ბევერიჯის სახელზე მიწერილი წერილის სახით დაიბადა, რომელშიც ჰაიეკი უარყოფდა მაშინდელ პოპულარულ მოსაზრებას, რომ ფაშიზმი გადაშენების პირას მყოფი კაპიტალისტური სისტემის ბოლო ეტაპს წარმოადგენდა. შემდეგ ეს წერილი ჟურნალის სტატიად იქცა, ხოლო მისი ცალკეული ნაწილების შეტანა გაცილებით დიდტანიან წიგნში იგეგმებოდა, თუმცა მეორე მსოფლიო ომის დროს ჰაიეკმა მისი ცალკე გამოცემა გადაწყვიტა. იმ დროს, როცა ჰაიეკის წიგნი ინგლისში გამომცემლობამ *Routledge* უპრობლემოდ გამოაქვეყნა, ამერიკაში, ის სამმა ამერიკულმა გამომცემლობამ უარყო, სანამ ხელნაწერი ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობამ არ მიიღო.

წიგნი ბრიტანელი აუდიტორიისთვის დაიწერა, ამიტომ გამომცემლობის დირექტორი, ჯოზეფ ბრანდტი, არ ელოდა, რომ ის შტატებში კარგად გაიყიდებოდა. ის იმედოვნებდა, რომ დაითანხმებდა გაზეთის *New York Herald Tribune* ცნობილ ჟურნალისტსა და მწერალს, უოლტერ ლიპმანს, დაეწერა წინასიტყვაობა და თანამშრომლებისთვის განკუთვნილ მოხსენებაში აღნიშნავდა, რომ ამ პირობებში, შესაძლოა, ორი-სამი ათასი ეგზემპლარი გაყიდულიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი შეფასებით, ყველაზე მეტი, ცხრაასი წიგნი იბოვიდა მკითხველს. სამწუხაროდ, ლიპმანი სხვა საქმით დაკავებული აღმოჩნდა და ბრანტს უარი უთხრა, ისევე როგორც 1940 წ. რესპუბლიკური პარტიის პრეზიდენტობის კანდიდატმა, უენდელ უილკიმ, ვისი წიგნიც *ერთი მსოფლიო* ბესტსელერი გახდა.¹ საბოლოოდ, ამ სამუშაოს შესასრულებლად ჯონ ჩემბერლენი, გაზეთის *New York Times* წიგნების მიმოხილვის რედაქტორი დაიქირავეს.

საბედნიეროდ, ბრანდტი ის ადამიანი არ იყო, ვინც ფსონს საკუთარ ინტუიციაზე დებს. ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობის თანახმად, 1944 წლიდან გაიყიდა 350 000-ზე მეტი ასლი გზა ბატონყმობისკენ. გამომცემლობამ *Routledge* კიდევ ბევრი ათასი დაამატა, მაგრამ არ ვიცით, ზუსტად რამდენი: იქ ვერ შეძლეს რაიმე სანდო რიცხვის მოპოვება. ასევე არ არის ცნობილი სხა ენაზე გამოქვეყნებული ეგზემპლარების ზუსტი რაოდენობის შესახებ, ძირითადად,

¹ Wendell Wilkie, *One World* (New York: Simon and Schuster, 1943).

იმ მიზეზით, რომ გამოცემის ნაწილს წარმოადგენდა „სამიზნადის“ ასლები, რომლებიც რკინის ფარდის მიღმა ცივი ომის დროს შეიქმნა და გავრცელდა.²

რა თქმა უნდა, ყველას არ მოეწონა (ან არ მოსწონს) წიგნი. ინტელიგენცია, განსაკუთრებით შეერთებულ შტატებში, მის გამოცემას შეუწყნარებლად და, ზოგჯერ, გესლიანადაც კი შეხვდა. ასე, ისაია ბერლინმა, ბრიტანეთის საელჩოს დიპლომატმა ვაშინგტონში, 1945 წლის აპრილში მეგობარს მისწერა, რომ „ჯერ კიდევ კითხულობს საშინელ დოქტორ ჰაიეკს“.³ ეკონომისტ გარდინერ მინსს არ ჰქონდა ბერლინის გამძლეობა — 50 გვერდის წაკითხვის შემდეგ მან შეატყობინა უილიამ ბენტონს „ბრიტანიკის“ ენციკლოპედიიდან, რომ „მეტს ვეღარ მოინელებდა“.⁴ ფილოსოფოსმა რუდოლფ კარნაპმა, ჰაიეკის მეგობარს კარლ პოპერს მისწერა, რომ აშკარად ვერ მოიკრებდა მეინსის გამძლეობასაც კი: „გარკვეულწილად გამიკვირდა თქვენგან ფონ ჰაიეკის მაღალი შეფასება. მე არ მაქვს მისი წიგნი წაკითხული, თუმცა ამ ქვეყანაში მას ბევრი კითხულობს და განიხილავს, მაგრამ წიგნს აქებენ, ძირითადად, თავისუფალი მეწარმეობისა და შეუზღუდავი კაპიტალიზმის პროტაგონისტები, მემარცხენეები კი მას რეაქციონერულად მიიჩნევენ.“⁵

ისინი, ვისაც კარნაპის მსგავსად, ჯერჯერობით, ჰაიეკი წაკითხული არ აქვს, მაგრამ ჰგონიათ, რომ უკვე მიხვდნენ, რის შესახებაც საუბრობს იგი, გარკვეული სიურპრიზებისთვის უნდა მოემზადონ. ხოლო მემარცხენეებმა შეიძლება წინასწარ გადაავლონ თვალი მე-3 თავს, რომელშიც ჰაიეკი საუბრობს მთავრობის იმ ჩარევების შესახებ, რომელთა მისაღებად იგი მზად

² თავის „შენიშვნაში გამომცემლობის ისტორიის შესახებ“, რომელიც მომზადდა წიგნის გამოცემის 50-ე წლისთავისთვის, მილტონ ფრიდმანი წერს, რომ 1994 წლისთვის ჩიკაგოს გამომცემლობამ წიგნის დაახლოებით 250 000 ეგზემპლარი გაყიდა და ასევე გამოქვეყნდა მისი ოცამდე ავტორიზებული თარგმანი. ხოლო რიცხვი 350 000 ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობამ 2005 წელს დაადგინა. ფრიდმანის შესავალი და შენიშვნა შეგიძლიათ იხილოთ დანართში.

³ ისაია ბერლინის წერილი ელიზაბეთ მოროუსს, 4 აპრილი, 1945 (Isaiah Berlin: Letters, 1928–46, ed. Henry Hardy (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), გვ. 540).

⁴ გარდინერ მინსის წერილი უილიამ ბენტონს, 28 დეკემბერი, 1944 (University of Chicago Press collection, box 230, folder 2, University of Chicago Library, Chicago, Ill).

⁵ რუდოლფ კარნაპის წერილი კარლ პოპერს, 9 თებერვალი, 1946 (Mark Notturmo, „Popper’s Critique of Scientific Socialism, or Carnap and His Co-Workers“, *Philosophy of the Social Sciences*, vol. 29, March 1999, გვ. 41). მისი კომენტარის გათვალისწინებით, კარნაპს შესაძლოა, წაეკითხა ა.რ. სვიზის 1944 წლის 5 ნოემბრის მიმოხილვა, რომელიც მემარცხენეების გაზეთში *PM* დაიბეჭდა და სადაც ჰაიეკის წიგნს „რეაქციონერთა სახელმძღვანელო“ უწოდეს.

იყო, ყოველ შემთხვევაში, 1944 წელს მაინც.⁶ მემარჯვენეებმა, შესაძლოა, მოინდომონ დაკვირვება იმაზე, თუ როგორ აღწერს ჰაიეკი განსხვავებას ლიბერალსა და კონსერვატორს შორის წიგნის 1956 წლის ამერიკული გამოცემის წინასიტყვაობაში. ორივე მხარეს გაუკვირდება ის, რასაც აღმოაჩენენ.

ამ შესავალში კი გვიამბობთ ჰაიეკის პატარა წიგნის წარმოშობის ამბავს. აღვწერ, თუ როგორ კონტექსტში შეიქმნა ის და გაჩვენებთ, თუ როგორ იღებდა ის თანდათანობით საბოლოო ფორმას. დოკუმენტირებულია როგორც პოზიტიური, ასევე ნეგატიური რეაქციები, რომლებმაც *გზა ბატონყმობისკენ*, საბოლოოდ, კულტურულ ხატად აქცია. რაკი ეს საკამათო ნაშრომია, მე გავაკეთებ კომენტარს მის წინააღმდეგ მიმართულ რამდენიმე ყველაზე პრინციპულ კრიტიკულ შენიშვნაზე. მე ვამტკიცებ, რომ ყველა მათგანი არ არის გამართლებული: ჰაიეკის წიგნი შეიძლება ფართოდ იყო გავრცელებული, მაგრამ მას ყოველთვის ყურადღებით არ კითხულობდნენ. ხოლო ჩემს დასკვნაში მოკლედ შევხები მასში ასახულ იდეებს, რომლებმაც დროს გაუძლო.⁷

პრელუდია: ბრიტანელები, ნაციზმი და სოციალიზმი

ფრიდრიხ ა. ჰაიეკი, ახალგაზრდა ეკონომისტი ვენიდან, 1931 წლის დასაწყისში ლონდონის ეკონომიკის სკოლაში (LSE) ჩამოვიდა, რათა მონეტარული თეორიის შესახებ წაეკითხა ოთხი ლექცია, რომლებიც მოგვიანებით ცალკე წიგნად, *ფასები და წარმოება*, გამოქვეყნდა.⁸ თემა შეეფერებოდა იმ პერიოდს — ბრიტანეთის ეკონომიკა, რომელიც 1920-იან წლებში სტაგნაციას განიცდიდა, დეპრესიის დაწყებისთანავე კიდევ უფრო უარეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა — ხოლო პრეზენტაცია, რომლის გაგებაც ჰაიეკის აქცენტის გამო შეიძლება რთული ყოფილიყო, ერუდიციით გამოირჩეოდა. ლექციების საფუძველზე მას მოწვეული პროფესორის თანამდებობა შესთავაზეს. ჰაიეკმა ამ პოზიციაზე მუშაობა 1931 წლის 29 სექტემბერს დაიწყო, ერთი წლის

⁶ ამ გამოცემაში მოყვანილი 1976 წლის გამოცემის წინასიტყვაობის მკითხველები დაინახავენ, რომ ჰაიეკმა შემდგომ წლებში ზოგიერთი თავდაპირველი მოსაზრება შეიცვალა.

⁷ ეს უკანასკნელი ამოცანა, აშკარად, სპეციფიკურია, დროისა და ადგილის გათვალისწინებით და ყოველი ახალი თაობის მკითხველები წიგნიდან განსხვავებულ რამეებს წამოიღებენ. ამრიგად, მე უბრალოდ გავაფრთხილებ მკითხველს, რომ ეს შესავალი დაწერა ამერიკელმა, ეკონომიკური იდეების ისტორიკოსმა და ბოლოს 2005 წლის დასასრულს შესწორდა.

⁸ F. A. Hayek, *Prices and Production* (London: Routledge and Sons, 1931). იგეგმება, რომ ეს წიგნიც შევა ფ. ა. ჰაიეკის ნაშრომთა კრებულში.

შემდეგ კი ტუკის სახელობის ეკონომიკური მეცნიერებისა და სტატისტიკის კათედრაზე დაინიშნა. ის ლონდონის ეკონომიკურ სკოლაში მუშაობას ომის შემდგომ პერიოდამდე გააგრძელებს.

ჰაიეკის ჩამოსვლის წინა ზაფხული უილბლო აღმოჩნდა ბრიტანეთისა და მთელი ევროპისათვის. ეკონომიკური დეპრესიის გაღრმავების ფონზე, ფინანსურმა კრიზისმა ჯერ ბრიტანეთიდან ოქროს გადინება და, საბოლოო ჯამში, ლეიბორისტული მთავრობის დაშლა გამოიწვია, ხოლო ამის შემდეგ გაუქმდა ოქროს სტანდარტი და უკვე შემოდგომაზე პროტექციონისტული ტარიფები დაწესდა. ჰაიეკის ლონდონში გამოჩენას არცთუ ისე მცირედი პოლემიკა ახლდა თან. 1931 წლის აგვისტოში მან აუციტაჟი გამოიწვია ჯონ მენარდ კეინზის ახალი წიგნის *ტრაქტატი ფულის შესახებ* რეცენზიის პირველი ნახევრის გამოქვეყნებით, რასაც რამდენიმე თვის შემდეგ კეინზის მწვავე პასუხიც მოჰყვა. მის კეინზთან და, მოგვიანებით, კეინზის კოლეგა პიერო სრაფასთან ბრძოლას ჰაიეკმა 1931–32 სასწავლო წელს დიდი დრო დაუთმო.⁹

თუმცა მომდევნო სასწავლო წლისთვის ჰაიეკმა თავისი თანამდებობა დაიკავა და 1933 წლის 1 მარტს გამართულ საინაუგურაციო ლექციაზე ახალ თემას შეეხო.¹⁰ მან დასვა კითხვა: რატომ მიიჩნევდა ხალხი „დროს აცდენილებად“ იმ ეკონომისტებს, რომელთა რჩევაც ხშირად ერთობ სასარგებლო იყო ბოლო ომის შემდეგ ხიფათით სავსე წლების განმავლობაში? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ჰაიეკმა ინტელექტუალურ ისტორიას მიმართა. ის ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებრივ აზრზე მეტისმეტად დიდი გავლენა მოახდინეს ეკონომისტთა წინა თაობის წარმომადგენლებმა, რომელთაც სოციალურ მეცნიერებებისადმი თეორიული მიდგომის კრიტიკით, ზოგადად გაანადგურეს ეკონომიკური აზროვნებისადმი ნდობა. როგორც კი ეს პროცესი დასრულდა, ადამიანებმა თავს უფლება მისცეს, დეპრესიის პრობლემის გადასაჭრელად შეეთავაზებინათ ყოველგვარი უტოპიური გადაწყვეტილება, რომელთაც

⁹ John Maynard Keynes, *A Treatise on Money*, 2 vols. [1930], გადაბეჭდილია როგორც მე-5 და მე-6 ტომები ჯ.მ. კეინზის თხზულებათა კრებულში *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, ed. Austin Robinson and Donald Moggridge, 30 vols. (London: Macmillan [for the Royal Economic Society], 1971–89). ჰაიეკის მიმოწერა კეინზთან და სრაფასთან, კორესპონდენციის ჩათვლით, გამოქვეყნებულია წიგნში *Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence*, ed. Bruce Caldwell, vol. 9 (1995) of *The Collected Works of F. A. Hayek* (Chicago: University of Chicago Press, and London: Routledge).

¹⁰ F. A. Hayek, „The Trend of Economic Thinking“, *Economica*, vol. 13, May 1933, გვ. 121–37; გადაბეჭდილია როგორც I თავი წიგნში *The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History*, ed. W. W. Bartley III and Stephen Kresge, vol. 3 (1991) of *The Collected Works of F. A. Hayek*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 17–34.

ნებისმიერი ეკონომიკური კვლევა განუხორციელებლად მიიჩნევა. საუბრის დასასრულს ჰაიეკმა ასეთი მცდარი იდეების მაგალითად მოიყვანა ბრიტანეთში სოციალისტური დაგეგმარების მიმართ ახალი ენთუზიაზმი. ეკონომისტები, რომლებმაც ამ შეცდომებს გზა გაუხსნეს, იყვნენ „გერმანიის ისტორიული სკოლის“ წარმომადგენლები და ბისმარკის მრჩეველები მე-19 საუკუნის ბოლო ათწლეულებში.

ჰაიეკის მიერ „გერმანიის ისტორიული სკოლის“ ეკონომისტების მიზანში ამოღება მნიშვნელოვანი იყო რამდენიმე თვალსაზრისით. ჯერ ერთი, „გერმანული ისტორიული სკოლა“ ომამდე იყო მთავარი მეტოქე „ავსტრიის ეკონომიკური სკოლის“, რომლის წევრიც ჰაიეკი იყო.¹¹ აგრეთვე, მიუხედავად იმისა, რომ „გერმანიის ისტორიული სკოლის“ ეკონომისტები იყვნენ კონსერვატიული იმპერიალისტები, ძლიერი „გერმანული რაიხისთვის“ მებრძოლები და გერმანული სოციალ-დემოკრატიის მოწინააღმდეგენი, ისინი ასევე იყვნენ სოციალური კეთილდღეობის მრავალი რეფორმის შემქმნელებიც. ბისმარკი მხარს უჭერდა ამ რეფორმებს და, ამავე დროს, თრგუნავდა სოციალისტებს; მართლაც, რეფორმები, ნაწილობრივ მაინც, გატარდა სოციალისტთა პოზიციის შესარყევად და ამ გზით იმპერიის გასაძლიერებლად. ჰაიეკი, ალბათ, იმედოვნებდა, რომ მისი აუდიტორია შეამჩნევდა გარკვეულ პარალელებს თანამედროვეობასთან. მხოლოდ ერთი თვით ადრე ადოლფ ჰიტლერი, რომელსაც სძულდა დემოკრატია და მხარს უჭერდა სხვა (მესამე) რაიხის აღდგენას, გახდა ვაიმარის რესპუბლიკის კანცლერი. მან რამდენიმე დღეში დაარწმუნა პრეზიდენტი ჰინდენბურგი, ხელი მოეწერა ბრძანებულებისთვის, რომელიც კრძალავდა შეხვედრებს და პუბლიკაციებს, რომელთაც შესაძლოა, საფრთხე შეექმნა საზოგადოების უსაფრთხოებისთვის; ეს ღონისძიება მიმართული იყო კომუნისტებისა და სოციალისტების წინააღმდეგ. დილით, ჰაიეკის მიმართვის დაწყებამდე, მსოფლიომ შეიტყო, რომ რაიხსტაგის შენობას ცეცხლი მოუკიდეს და დაწვეს; ნაცისტებმა ამ ქმედებაში სწრაფადვე კომუნისტები დაადანაშაულეს და გამოიყენეს იგი შემდგომი რეპრესიების გასამართლებლად. ნახევარი საუკუნით ადრე კი იმპერატორზე თავდასხმის მცდელობა ბისმარკმა, ანალოგიურად, თავისი ანტისოციალისტური კანონების ასამოქმედებლად გამოიყენა.

ჰაიეკის მოხსენებიდან მალევე გერმანიაში სიტუაცია მკვეთრად გაუარესდა. მარტში მასობრივად აპატიმრებდნენ კომუნისტებს და ავიწროებდნენ სოციალ-დემოკრატთა ხელმძღვანელობას. ოპოზიციური

¹¹ მეტი ამ სკოლების ისტორიის შესახებ იხ. Bruce Caldwell, Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek (Chicago: University of Chicago Press, 2004), თავები 1–4.

გაზეთები დაიხურა, კონსტიტუციური გარანტიები განადგურდა და მიღებულ იქნა ცნობილი „უფლებამოსილებების დელეგირების კანონი“, რომელიც ჰიტლერს პრაქტიკულად დიქტატორულ უფლებამოსილებას ანიჭებდა.¹ აპრილს გერმანელი ებრაელების მიმართ ეროვნული ბოიკოტი გამოცხადდა, ხოლო თვის ბოლოს დაიწყო აქციები პროფკავშირების წინააღმდეგ. მაისში სტუდენტებმა თავიანთი ბიბლიოთეკებიდან საეჭვო ნაშრომები მოიშორეს და გერმანიის მასშტაბით საუნივერსიტეტო კამპუსებში წიგნები საზეიმოდ დაწვეს. ერთი ასეთი ღონისძიების ინსცენირება შედგა ბერლინის ოპერნპლაცზე 1933 წ. 10 მაისს, საიდანაც მონაწილეების საბრძოლო სიმღერებსა და გამოსვლებს გერმანიის მასშტაბით პირდაპირ ეთერში გადასცემდნენ. ეს შემზარავი გაზაფხული იყო.

ჰაიეკის კრიტიკული დამოკიდებულება სოციალიზმისადმი უარყოფითად იქნა მიღებული. მან მოგვიანებით გაიხსენა, რომ საუბრის შემდეგ „ერთ-ერთმა ყველაზე ჭკვიანმა სტუდენტმა გამოიჩინა თავხედობა და ჩემთან მოვიდა მხოლოდ იმის სათქმელად, რომ თუმცა აქამდე სტუდენტები ჩემით აღფრთოვანებული იყვნენ, ახლა ამ ლექციით აშკარად ანტი-სოციალისტური პოზიციის დაკავებით მთლიანად გავანადგურე ჩემი რეპუტაცია“.¹² მაგრამ ჰაიეკისთვის კიდევ უფრო შემაშფოთებელი იყო ბრიტანული ინტელიგენციის წარმომადგენელთა მიერ გერმანიის მოვლენების ინტერპრეტაცია. გერმანიის ინდუსტრიული კლასის ზოგიერთი სახელგანთქმული წარმომადგენელი თავდაპირველად მხარს უჭერდა ჰიტლერის აღმასვლას, სხვები კი ამას ეგუებოდნენ. ამ მოვლენებისა და ნაცისტების პარტიის აშკარად მემარცხენეებისკენ გადახრის შედეგად ბრიტანეთში ბევრი აღიქვამდა ნაციზმს ან როგორც კაპიტალისტების მიერ შთაგონებულ მოძრაობას, ან ალტერნატიულად (თუ ადამიანი იყო მარქსისტი და სჯეროდა, რომ კაპიტალიზმი განადგურდებოდა), როგორც ბურჟუაზიის უკანასკნელ მცდელობას, უარეყო სოციალიზმის გარდაუვალი ტრიუმფი. როგორც ჰაიეკმა გაიხსენა, მისი დირექტორი ლონდონის ეკონომიკის სკოლაში ერთ-ერთი მათგანი იყო, ვინც ამგვარ ინტერპრეტაციას უწევდა პროპაგანდას:

„ინგლისში უკვე 1939 წ. წარმოიშვა განსაკუთრებული მდგომარეობა: ხალხს, როგორც წესი, სერიოზულად სჯეროდა, რომ ნაციონალ-სოციალიზმი

¹² ეს მოგონება აღებულია იმ კარტოთეკიდან, რომელიც ჰაიეკმა შეადგინა, რათა ინფორმაცია მიეწოდებინა ბილ ბარტლისთვის, რომელიც მისი ბიოგრაფი უნდა გამხდარიყო. (ბარტლი 1990 წ. გარდაიცვალა და მხოლოდ ცოტა რამის დაწერა მოასწრო ამ ბიოგრაფიისთვის.) კარტოთეკის ჩანაწერები შევიდა გამოუქვეყნებელ დოკუმენტში, რომელსაც ბარტლიმ ხუმრობით უწოდა: „ჰაიეკის ბიოგრაფია: „ინდუქციური საფუძველი“. ბარტლი იყო პოპერის ტრადიციით განსწავლული ფილოსოფოსი, ამიტომ „ინდუქციური საფუძველი“ ამ ტრადიციაში ეწოდება იმ ფაქტების ნაკრებს, რომლების მეშვეობით თეორიების შემოწმება ხდება. სათანადო ციტატა შეგიძლიათ იხილოთ 78-ე გვერდზე.

იყო კაპიტალისტების რეაქცია სოციალიზმის წინააღმდეგ. ახლა ძნელია ამის დაჯერება, მაგრამ ამ იდეის მთავარი მომხრე, ვისაც დავუპირისპირდი, იყო ლორდი ბევერიჯი. იგი მართლაც დარწმუნებული იყო, რომ ეს ნაციონალ-სოციალისტები სოციალიზმის წინააღმდეგ მოქმედებდნენ. ამიტომ ბევერიჯს მივწერე წერილი ამ თემაზე, შემდეგ კი ის საგაზეთო სტატიად გადავაკეთე...“¹³

თავის წერილში ჰაიეკმა შეცდომით დაასახელა თარიღი: იმის გათვალისწინებით, რომ ტექსტში მან ბერლინში სტუდენტთა დემონსტრაცია ახსენა, რომელიც „1933 წ. გაზაფხულით“ არის დათარიღებული, მან, ალბათ, დაწერა ის იმავე წლის მაისში ან ივნისის დასაწყისში. წერილი სახელწოდებით *ნაციონალ-სოციალიზმი პირველად იბეჭდება ამ გამოცემის დანართში*.¹⁴ მასში ჰაიეკი უარყოფს გავრცელებულ მოსაზრებას და აცხადებს, რომ ნაციონალ-სოციალიზმი „ნამდვილი სოციალისტური მოძრაობაა“.¹⁵ თავისი ინტერპრეტაციის მხარდასაჭერად იგი აღნიშნავს ნაციონალ-სოციალიზმის ანტაგონიზმს ლიბერალიზმის მიმართ, მის შემზღუდველ ეკონომიკურ პოლიტიკას, მისი ზოგიერთი ლიდერის სოციალისტურ წარსულსა და მის ანტირაციონალიზმს. ჰაიეკი ამტკიცებდა, რომ ნაცისტების წარმატება არ გამოუწვევია გერმანელების რევანშის სურვილს, დაბრუნებოდნენ ომისწინანდელ წესრიგს, არამედ

¹³ F. A. Hayek, *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*, ed. Stephen Kresge and Leif Wenar (Chicago: University of Chicago Press, and London: Routledge, 1994), გვ. 102.

¹⁴ წერილის ორიგინალი იხ. Friedrich A. von Hayek Papers, box 105, folder 10, Hoover Institution Archives, Stanford, Calif.

„ისტორიოგრაფიული შენიშვნა: ხელნაწერში *ნაციონალ-სოციალიზმზე* არაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ ის ბევერიჯისთვის დაიწერა. და მართლაც, მიუხედავად იმისა, რომ მე დიდი ხანია, ვიცოდი ჰაიეკის არქივში ამ ხელნაწერის არსებობის შესახებ, მე დავასკვნენი, რომ ის არ იყო ბევერიჯისთვის განკუთვნილი, რადგან ის 1933 წლით იყო დათარიღებული და, როგორც აღინიშნა, ჰაიეკი თითქმის გულისხმობდა, რომ მან ბევერიჯს ის 1930-იანი წლების ბოლოს გადასცა. თუმცა 2004 წ. ზაფხულში სიუზან ჰოუსონმა მაჩვენა მსგავსი ჩანაწერის ასლი (თუმცა ახლად დაწერილი სათაურით და თარიღის გარეშე), რომელიც ბევერიჯის ქალაქებში იპოვა. ეს არის საფუძველი იმ მტკიცებისა, რომ ის მართლაც ბევერიჯის იყო.

როგორც ასეთი, თარიღი — 1939 წელი, რომელსაც ჰაიეკი ახსენებს თავის მოგონებაში, უბრალოდ, შეცდომა ჩანს. ორი სტატია, რომელიც ამ ჩანაწერიდან წარმოიშვა, გამოქვეყნდა 1938 და 1939 წლებში, ასე რომ, ეს ტექსტი დაწერილი უნდა იყოს 1938 წლამდე. მეტიც, 1937 წელს ბევერიჯი ლონდონის ეკონომიკური სკოლიდან გადავიდა ოქსფორდში, ამიტომ სავარაუდოდ, თარიღი უფრო ადრინდელია. ჩემი აზრით, თავის ტექსტში ჰაიეკს, უბრალოდ, 1939 წ. გამოცემის თარიღი ამ წერილის დაწერის თარიღში აერია. მე მაღლიერებით ვაღიარებ ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობის უცნობი მკითხველის გულმოდგინებას, რომლის კრიტიკული შენიშვნა დამეხმარა ამ დასკვნის გამოტანაში“.

¹⁵ ფ. ა. ჰაიეკი, *ნაციონალ-სოციალიზმი*, ამ გამოცემის დანართი.

უფრო წარმოადგენდა კულმინაციას იმ ანტილიბერალური ტენდენციებისა, რომლებიც ჯერ კიდევ ბისმარკის პერიოდში წარმოიშვა. სხვა სიტყვებით, სოციალიზმიც და ნაციზმიც აღმოცენდა ანტილიბერალურ ნიადაგზე, რომელიც „გერმანიის ისტორიული სკოლის“ ეკონომისტების მომზადებულია. მან დაამატა შემაშფოთებელი გაფრთხილება, რომ ბევრი სხვა ქვეყანა, თუმცა გარკვეული ჩამორჩენით, მაგრამ მაინც განვითარების იგივე ტრაექტორიაზე იმყოფება. და ბოლოს, ჰაიეკი ამტკიცებდა, რომ „კოლექტივიზმის თანდაყოლილი ლოგიკა შეუძლებელს ხდის მისი მხოლოდ ცალკეული სფეროებით შემოფარგვლას“ და მიანიშნა იმაზე, რომ კოლექტივისტური მოძრაობა აუცილებლად იწვევს იძულებას, თუმცა მან ეს საკვანძო იდეა დეტალურად არ განავითარა.¹⁶

როგორც ჰაიეკმა თავის მოგონებაში შენიშნა, მან თავისი 1933 წ. წერილი საბოლოოდ 1938 წ. აპრილში საგაზეთო სტატიად გადააკეთა და უწოდა მას *თავისუფლება და ეკონომიკური სისტემა*. მომდევნო წელს გამოსცა უფრო ვრცელი ვერსია პოლიტიკური პამფლეტის ფორმით.¹⁷ თუ ვინმე ერთმანეთს შეადარებს ამ ორ სტატიას, აღმოაჩენს იმ იდეებს, რომლებიც მოგვიანებით გამოჩნდება წიგნში *გზა ბატონყმობისკენ*. ჰაიეკი განაგრძობდა ფაშიზმსა და სოციალიზმს შორის კავშირის ხაზგასმას, თუმცა 1938 წ. ვერსიაში მან ასევე დაიწყო იმ თემის განვრცობა, რომელიც მიაჩნდა სოციალისტური გეგმის ფატალურ ნაკლად – სახელდობრ, რომ ეს „გულისხმობს ბევრად უფრო ფართო შეთანხმებას სხვადასხვა მიზნების ფარდობით მნიშვნელობაზე, ვიდრე ეს არის რეალობაში, და რომ ამის გამო, რათა დაგეგმარება შესაძლებელი გახდეს, ძალაუფლების მქონე დამგეგმავმა ორგანომ თავს უნდა მოახვიოს ადამიანებს ის ღირებულებათა კოდექსი, რომელიც ამ დაგეგმარებისთვის არის საჭირო“.¹⁸ შემდგომ, მან უფრო სრულად ახსნა, რომ დემოკრატიული დაგეგმარებაც, წარმატების მისაღწევად ხელისუფალთაგან მოითხოვს პროპაგანდიდან იძულებამდე სპექტრის სხვადასხვა საშუალების გამოყენებას.

ტექსტის 1939 წლის ვერსიას მეტი იდეა დაემატა. ჰაიეკმა ის კონტრასტი გამოყო, რომელიც ცენტრალურ დაგეგმარებასა და ლიბერალური წესრიგის ფარგლებში წესების ზოგადი სისტემის დაგეგმარებას შორის არსებობს. მან აღნიშნა, რომ ფასების სისტემა ცოდნის კოორდინაციის მექანიზმია; მან ასევე

¹⁶ იქვე.

¹⁷ სტატიის *თავისუფლება და ეკონომიკური სისტემა* ორივე ვერსია – 1938 და 1939 წლებისა – ხელახლა დაიბეჭდა მე-8 და მე-9 თავების სახით წიგნში *Socialism and War: Essays, Documents and Reviews*, ed. Bruce Caldwell, vol. 10 (1997) of *The Collected Works of F. A. Hayek*, ზემოთ ციტი. ნაშრომი, გვ. 181–188, 189–211.

¹⁸ F. A. Hayek, „Socialism and War: Essays, Documents and Reviews“, ზემოთ ციტი. ნაშრომი, გვ. 182.

გადმოსცა რამდენიმე დაკვირვება ეკონომიკურ პოლიტიკასთან დაკავშირებით ლიბერალური რეჟიმის პირობებში.¹⁹ ყველა ეს იდეა მოგვიანებით აისახება წიგნში გზა ბატონყმობისკენ.

ამ დეკადის შუა წლებში ჰაიეკმა, ერთი მხრივ, სოციალიზმთან ბრძოლის მიმდინარეობისას რამდენიმე ახალი არგუმენტი ჩამოაყალიბა. მეორე მხრივ, არგუმენტთა ნაწილი სულაც არ ყოფილა ახალი. სოციალიზმის განხორციელების შესაძლებლობის შესახებ დებატები ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის დასრულებისთანავე გაიმართა და იქ ჰაიეკის მენტორმა, ლუდვიგ ფონ მიზესმა, სოციალიზმის საწინააღმდეგო მთავარი არგუმენტი მოიყვანა. ეს ადრინდელი კამათი ძირითადად გერმანულენოვან გამოცემებში იბეჭდებოდა. როდესაც ჰაიეკი ბრიტანეთში ჩამოვიდა და აკადემიურ წრესა და პრესაში დაგეგმარების მხარდამჭერ მსგავს არგუმენტებს წააწყდა, მან გადაწყვიტა, საზოგადოებისთვის ადრეული დისკუსიის შესახებ ინფორმაცია მიეწოდებინა. 1935 წელს ჰაიეკმა გამოაქვეყნა კრებული *კოლექტივისტური ეკონომიკური დაგეგმარება: სოციალიზმის შესაძლებლობათა კრიტიკული შესწავლა*.²⁰ წიგნში შევიდა სხვების სტატიების თარგმანები, მათ შორის ფონ მიზესის *ეკონომიკური გათვლა სოციალიზმის პირობებში*, აგრეთვე ჰაიეკის მიერ დაწერილი შესავალი და დასკვნითი ესეები.²¹ პირველ ესეში ჰაიეკმა მიმოიხილა ადრინდელი კონტინენტალური დებატები სოციალიზმზე, ხოლო დასკვნით ესეში სახელწოდებით *დებატების ამჟამინდელი მდგომარეობა*, მან აღწერა და შეაფასა რამდენიმე შედარებით გვიანდელი იდეა, მათ შორის სოციალისტურ სახელმწიფოში კონკურენციის ხელახლად შემოღების, ჰაიეკის მიერ „ფსევდო-კონკურენციად“ წოდებული იდეა, რომელსაც მოგვიანებით „საბაზრო სოციალიზმი“ დაერქმევა.²² ამას სოციალისტური ბანაკიდან პასუხიც მოჰყვა, პირველ რიგში პოლონეთიდან ემიგრირებული ცნობილი ეკონომისტის, ოსკარ ლანგეს მხრიდან, რომლის სტატია, დაწერილი სოციალისტური ბაზრის დასაცავად, მოგვიანებით დაიბეჭდა წიგნში *სოციალიზმის ეკონომიკური*

¹⁹ იქვე, გვ. 193–209.

²⁰ F. A. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism* (London: Routledge and Sons, 1935; reprinted, Clifton, NJ: Kelley, 1975).

²¹ Ludwig von Mises, „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth“, translated by S. Adler, in F. A. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 87–130.

²² F. A. Hayek, „The Present State of the Debate“, in *Collectivist Economic Planning*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 210–43. ჰაიეკის შესავალი ესეი, სახელწოდებით *პრობლემის ბუნება და ისტორია*, და მისი დასკვნითი ესეი დაბეჭდილია, როგორც პირველი და მეორე თავები წიგნში F. A. Hayek, *Socialism and War*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 53–79, 89–116. დებატებზე მეტი ინფორმაციის მისაღებად იხ. რედაქტორის წინასიტყვაობა.

თეორიის შესახებ.²³ ჰაიეკი ლანგეს და სოციალიზმის სხვა დამცველს, ჰ. დ. დიკინსონს, ერთი წლის შემდეგ წიგნის რეცენზიაში უპასუხებს.²⁴

ჰაიეკის სამი ესეი წარმოადგენს სოციალიზმის წინააღმდეგ მისი ადრეული ეკონომიკური არგუმენტების ჩანაწერს, მაგრამ კამათი გრძელდებოდა ლონდონის ეკონომიკური სკოლის აუდიტორიებშიც (და, უეჭველია, კათედრებზეც). 1933-1934 წწ. სასწავლო წლის ზაფხულის სემესტრიდან (რომელიც აპრილის ბოლოდან ივნისის ჩათვლით გრძელდებოდა, ჰაიეკი კითხულობდა ლექციების კურსს თემაზე კოლექტივისტური ეკონომიკის პრობლემები. სოციალისტების პასუხი ელვისეური იყო: შემდეგ წელს სტუდენტებს შეეძლოთ უკვე აერჩიათ კურსი ეკონომიკური დაგეგმარება თეორიასა და პრაქტიკაში, რომელსაც ჯერ ჰიუ დალტონი ასწავლიდა, მომდევნო წლებში კი — ევან დურბინი.²⁵ ლონდონის ეკონომიკური სკოლის კალენდრის მიხედვით, 1936-1937 წწ. ზაფხულის სემესტრში ყოველ ხუთშაბათს სტუდენტებს შეეძლოთ ჰაიეკის მოსმენა ნაშუადღევს 5-დან 6 საათამდე და დურბინისა — 6-დან 7 საათამდე. თუმცა, როგორც ჩანს, ასეთი მეზობლობა მეტისმეტი იყო, ამიტომ მომავალ წელს მათი ლექციები ჩასვეს იმავე დროს, ოღონდ სხვადასხვა დღეებში, დურბინისა — ოთხშაბათს, ჰაიეკისა კი — ხუთშაბათს.

მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისისთვის ჰაიეკი წიგნში, გაზეთსა თუ აუდიტორიაში აკრიტიკებდა იმ მრავალფეროვან სოციალისტურ პროექტებს, რომლებსაც მისი კოლეგა ეკონომისტები წარმოადგენდნენ. წიგნი გზა ბატონ-ყმობისკენ მრავალი მიმართულებით ამ საქმიანობის გაგრძელებაა, მაგრამ მნიშვნელოვანია იმის აღიარებაც, რომ ის აგრეთვე სცილდება აკადემიურ დებატებს. ათწლეულის დასასრულისთვის აკადემიური სივრცის მიღმა ბევრი სხვა ადამიანიც მოუწოდებდა საზოგადოების ტრანსფორმაციისკენ, ზოგჯერ რადიკალურისკენაც კი. ზოგი მათგანი კარგი საზოგადოების შესახებ კორპორატივისტულ შეხედულებას იზიარებდა, რაც ფაშიზმთან იყო ახლოს; ნაწილი შუა გზისკენ ისწრაფოდა; სხვანი კი აღიარებული სოციალისტები იყვნენ, თუმცა ყველა თანხმდებოდა იმაზე, რომ ბრიტანეთის გადასარჩენად სამეცნიერო დაგეგმარება იყო საჭირო.

²³ Oskar Lange, „On the Economic Theory of Socialism“, in *On the Economic Theory of Socialism*, ed. Benjamin E. Lippincott (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1938; reprinted, New York: McGraw Hill, 1956), გვ. 57–143.

²⁴ F. A. Hayek, „Socialist Calculation: The Competitive „Solution“ [1940], ხელახლა დაბეჭდილია, როგორც მე-3 თავი წიგნში F. A. Hayek, *Socialism and War*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 117–140.

²⁵ დალტონიც და დურბინიც სხვადასხვა დროს მუშაობდნენ პარლამენტის ლიბერლისტ წევრებად, ხოლო დალტონს 1945–47 წლებში ეკავა ფინანსთა მინისტრის თანამდებობა. ამ შესავალში ჩვენ მათ მოგვიანებით კიდევ ერთხელ შევხვდებით.

ასე, თავიანთ ორტომიან ნაშრომში საბჭოთა კომუნიზმი: ახალი ცივილიზაცია? ფაბიანის საზოგადოების სოციალისტებმა სიდნი და ბეატრის უებებმა „მეცნიერების კულტი“ შეაქეს, რომელიც მათ საბჭოთა კავშირში ვიზიტისას აღმოაჩინეს, და გამოთქვეს იმედი, რომ სამეცნიერო დაგეგმარება მასობრივ დონეზე იყო სწორედ ის წამალი, რომელიც ბრიტანეთს დეპრესიისგან თავის დაღწევაში დაეხმარებოდა.²⁶ სოციოლოგი კარლ მანჰეიმი, რომელიც 1933 წელს ფრანკფურტიდან გაიქცა და საბოლოოდ მუშაობა ლონდონის ეკონომიკურ სკოლაში დაიწყო, აფრთხილებდა საზოგადოებას, რომ მხოლოდ ეკონომიკური დაგეგმარების ყოვლისმომცველი სისტემის მიღებით შეეძლო ბრიტანეთს თავიდან აეცილებინა ცენტრალური ევროპის ბედი. მანჰეიმის აზრით, დაგეგმარება გარდაუვალი იყო და მხოლოდ ერთ შეკითხვას სვამდა: ეს იქნებოდა ტოტალიტარული თუ დემოკრატიული დაგეგმარება. ამ ეკონომისტებს შეუერთდნენ სხვა პატივცემული საზოგადო მოღვაწეებიც, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებიდან დაწყებული პოლიტიკოსებით დამთავრებული.²⁷

ამასთან, თუ სიტყვა „დაგეგმარება“ ყველას პირზე ეკერა, ძალიან ცოტას თუ შეეძლო იმის ზუსტად გაგება, თუ რა შედეგებს გამოიწვევდა ის. ვითარებაში კარგად გაერკვა ჰაიეკის მეგობარი და კოლეგა ლონდონის ეკონომიკური სკოლიდან, ლაიონელ რობინსი, რომელმაც 1937 წ. დაწერა:

„დაგეგმარება“ ჩვენი საუკუნის გრანდიოზული პანაცეაა. მაგრამ, სამწუხაროდ, მისი მნიშვნელობა ძალზედ ბუნდოვანია. საყოველთაო დისკუსიაში იგი წარმოდგენს თითქმის ნებისმიერ პოლიტიკას, რომლის წარმოდგენაც სასურველია... როდესაც საშუალო მოქალაქე, იქნება ის ნაცისტი, კომუნისტი თუ სამაფხულო სკოლის ლიბერალი, მგზნებარედ აცხადებს, რომ „სამყაროს სჭირდება დაგეგმარება“, სინამდვილეში მას მიაჩნია, რომ მსოფლიოს სჭირდება ის, რაც მისთვის არის სასურველი.²⁸

როგორც რობინსის ნაწყვეტიდან გამომდინარეობს, დამგეგმავებს მთელ პოლიტიკურ სპექტრში აღმოაჩენდი. ხოლო ჰაიეკის მომავალი საქმიანობის

²⁶ Sidney and Beatrice Webb, *Soviet Communism: A New Civilization?* 2 vols (London: Longmans, Green, 1935).

²⁷ იხ., მაგალითად, Sir Daniel Hall and others, *The Frustration of Science* (London: Allen and Unwin, 1935; reprinted, New York: Arno Press, 1975); Findlay MacKenzie, ed., *Planned Society: Yesterday, Today, Tomorrow. A Symposium by Thirty-Five Economists, Sociologists and Statesmen* (New York: Prentice Hall, 1937); და Harold Macmillan, *The Middle Way: A Study of the Problem of Economic and Social Progress in a Free and Democratic Society* (London: Macmillan, 1938). ბრიტანეთის ინტელიგენციის აზრთა სხვადასხვაობაზე ომებს შორის პერიოდში იხ. Bruce Caldwell, *Hayek's Challenge*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი, გვ. 232–37.

²⁸ Lionel Robbins, *Economic Planning and Economic Order* (London: Macmillan, 1937), გვ. 3.

კიდევ ერთი მთავარი თემა უნდა გამხდარიყო იმის ბუსტად განსაზღვრა, თუ რა ტიპის დაგეგმარებაა თავსებადი რთულად მოწყობილი, მრავალფეროვანი საზოგადოებისათვის.

მოკლედ, 1939 წლისთვის, უკვე სახეზე იყო ჰაიეკის წიგნის შემადგენელი ნაწილების უმრავლესობა, მაგრამ მათ ჯერ ფორმა არ მისცემოდათ — 1930-იან წლებში ჰაიეკი სოციალისტ დამგეგმავთა წინააღმდეგ ბრძოლისგან თავისუფალი დროის უმეტეს ნაწილს ეკონომიკაში თავისი მთავარი თეორიული ნაშრომის წერაში ხარჯავდა. ის 1941 წელს გამოქვეყნდა, როგორც კაპიტალის წმინდა თეორია,²⁹ თუმცა მასზე მუშაობა 1939 წლის აგვისტოში დასრულდა. აგვისტოშივე ფრიც მახლუპისთვის მიწერილ წერილში, უნივერსიტეტის ძველ მეგობარს, ჰაიეკი ახალ პროექტზე მუშაობის დაწყებას ატყობინებს. ის მეცნიერულ მეთოდსა და სოციალურ პრობლემებს შორის ურთიერთობის შესწავლის მეშვეობით ინტელექტუალური ისტორიის სისტემურ გამოკვლევას გულისხმობდა და ბოლო ასი წლის (სენ-სიმონიდან ჰიტლერამდე) სოციალური განვითარების ფუნდამენტურ პრინციპებს ავლენდა.³⁰ საუბარი იყო ჰაიეკის გონების ბოროტად გამოყენების პროექტზე, რომელიც საბოლოოდ წიგნად გზა ბატონყმობისკენ გარდაიქმნება.

ჰაიეკის წვლილი ომში

1939 წ. 1 სექტემბერს გერმანია პოლონეთში შეიჭრა, ხოლო უკვე 3 სექტემბერს ინგლისი და საფრანგეთი ჩაერთო ომში. რამდენიმე დღეში ჰაიეკმა ბრიტანეთის ინფორმაციის სამინისტროს გენერალურ დირექტორს წერილი გაუგზავნა და შესთავაზა დახმარება პროპაგანდისტულ კამპანიაში, რომელიც გერმანულენოვანი ქვეყნებისკენ შეიძლება ყოფილიყო მიმართული.

²⁹ მეტი ინფორმაციისთვის იხ. რედაქტორის შესავალი წიგნისთვის F. A. Hayek, *The Pure Theory of Capital*, ed. Lawrence A. White, vol. 12 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, ზემოთ ციტ. ნაშრომი.

³⁰ ფრიდრიხ ჰაიეკის წერილი ფრიც მახლუპს, 27 აგვისტო, 1939 (Fritz Machlup Papers, box 43, folder 15, Hoover Institution Archives). ჰაიეკის ჯგუფელი ვენის უნივერსიტეტში მახლუპი 1933 წ. როკფელერის სტიპენდიით შეერთებულ შტატებში გაემგზავრა. ვინაიდან, ევროპაში ვითარება მძიმდებოდა, ებრაელმა მახლუპმა შეერთებულ შტატებში დარჩენა გადაწყვიტა და 1935 წ. ნიუ-იორკის ბუფალოს უნივერსიტეტში მუშაობა დაიწყო. როდესაც შეერთებული შტატები ომში ჩაება, იგი ვაშინგტონში გაემგზავრა „მოკავშირეთა ქონების მეურვის სამსახურში“ სამუშაოდ. ჰაიეკისა და მახლუპის ხშირი მიმოწერა საშუალებას გვაძლევს, ახლოდან ვაღვივოთ თვალი ჰაიეკის საქმიანობას მეორე მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას. ჩვენ ასევე გავარკვევთ, რომ მახლუპმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ჰაიეკისთვის ამერიკაში გამომცემლის პოვნაში.

მან თან დაურთო სხვადასხვა გეგმა, თუ როგორ უნდა ემოქმედათ ამ მმართველებით. ჰაიეკმა შესთავაზა ისტორიულ ანალიზზე აგებული კამპანია, რომელიც ადასტურებდა, რომ თავისუფლების პრინციპები, რომლებზეც ინგლისი და საფრანგეთი დგას, იგივეა, რასაც წარსულში გერმანელი პოეტები და მოაზროვნეები ქადაგებდნენ, და რაც ისტორიაზე იმ დამახინჯებულმა წარმოდგენამ დაჩრდილა, რომელიც ბოლო სამოცი წლის განმავლობაში, ანუ ბისმარკის დროიდან, იყო გავრცელებული.³¹ ჰაიეკის ძალისხმევას შედეგი არ მოჰყოლია; სამინისტროს თანამშრომლის 30 დეკემბრით დათარიღებული წერილით მისი შეთავაზება თავაზიანად, მაგრამ მტკიცედ უარყვეს.

მას შემდეგ, რაც მომდევნო მთხრობაში ომი სერიოზულად გაჩაღდა, მისი კოლეგების უმრავლესობა ლონდონის ეკონომიკური სკოლიდან სხვადასხვა სამთავრობო უწყებაში მიიწვიეს სამუშაოდ. მიუხედავად იმისა, რომ უკვე 1938 წელს ბრიტანეთის მოქალაქე გახდა, ემიგრანტ ჰაიეკს თანამდებობა მაინც არ შესთავაზეს, ამიტომ მან ომის პერიოდი წერასა და თავისი სტუდენტების სწავლებაში გაატარა. ჰაიეკი აშკარად იმედგაცრუებული იყო იმით, რომ ბრიტანეთის მთავრობამ მას ადგილი არ გამოუძებნა და მახლუპისადმი მიწერილ წერილში ჩიოდა: „ძალიან გაღიზიანებული ვარ ჩემნაირი პიროვნების რაიმე სასარგებლო სამუშაოზე გამოყენებაზე უარის მიღებით...“³² თუმცა ამ მომენტისთვის ჰაიეკის აკადემიური ისტორია კარგად ვითარდებოდა. იმავე წერილში ჰაიეკმა წარმოადგინა წიგნის მონახაზი და აღნიშნა, რომ „[მეორე ნაწილი], რა თქმა უნდა, იქნება თავისუფლებისა და ეკონომიკურ სისტემაზე ჩემი პამფლეტის მთავარი არგუმენტის დამუშავება“.³³ წიგნის პირველ ნაწილს უნდა დარქმეოდა თავხედობა, მეორეს კი – ნემების.

ჰაიეკი 1940 წლის დანარჩენ დროს გონების ბოროტად გამოყენების პროექტზე მუშაობდა; დაასრულა რამდენიმე ისტორიული თავი და დაიწყო თავები მეთოდოლოგიის შესახებ.³⁴ თუმცა წლის ბოლოსკენ წიგნის ფინალური

³¹ F. A. Hayek, „Some Notes on Propaganda in Germany“, გვ. 2. ცხრაგვერდიანი ჩანაწერი, რომელზეც აღნიშნულია თარიღი „მეორე ხელნაწერი, 12/9/39“, შეგიძლიათ იპოვოთ ჰუვერის ინსტიტუტის არქივში (Hayek Papers, box 61, folder 4, Hoover Institution Archives.). გვ. 61, საქალაქო 5 შეიცავს 1939 წ. 9 სექტემბრით დათარიღებულ გენერალური დირექტორისადმი ჰაიეკის წერილს და მაიორ ენტონი გიშფორდის 30 დეკემბრით დათარიღებულ წერილს.

³² ფრიდრიხ ჰაიეკის წერილი ფრიც მახლუპს, 21 ივნისი, 1940 (Machlup Papers, box 43, folder 15, Hoover Institution Archives).

³³ იქვე.

³⁴ ესენი გამოიქვამა ცალკე, როგორც „The Counter-Revolution of Science“, *Economica*, N.S., vol. 8, February 1941, გვ. 9–36; May 1941, გვ. 119–50; August 1941, გვ. 281–320; და „Scientism and the Study of Society“, *Economica*, N.S., vol. 9, August 1942, გვ. 267–91; vol. 10, February 1943, გვ. 34–63; vol. 11,